

ԳՆԵԼ ՍԵՂՐԱԿՅԱԼ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱԼ
ՆԵՐԿՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Այսօր, երբ համաշխարհային տնտեսությանը հատուկ է տնտեսական աճի արագ տեմպեր, հույժ կարևոր է դառնում Հայաստանի տնտեսության համապատասխանեցումը միջազգային ստանդարտներին և արդյունավետության ցուցանիշներին: Ինչպիսի՞ն է Հայաստանի դերը աշխատանքի միջազգային բաժանման ներկա համակարգում և ի՞նչ ուղղություններով այն կարող է զարգանալ: Կարո՞ղ է արդյոք մեր տնտեսությունը, առկա (սահմանափակ) ռեսուրսները արդյունավետ օգտագործելով միջազգային շուկայում մասնագիտանալ որոշ ապրանքների արտադրության մեջ և կազմակերպել դրանց արդյունավետ արտահանում:

Ինչպես գիտենք, ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանում Հայաստանի արտահանման մեջ հիմնական մասը կազմում էր վերամշակող արդյունաբերության ճյուղերի արտադրանքը (մեքենաներ և սարքավորումներ, տրանսպորտի միջոցներ, քիմիայի և նրա հետ կապված արդյունաբերության ճյուղերի արտադրանք): Տնտեսական և հատկապես էներգետիկ ճգնաժամի պայմաններում այս ճյուղերի արդյունաբերական ձեռնարկությունները մատնվեցին անգործության: Աղետալի չափերով կրճատվեց համախառն ներքին արդյունքի ծավալները: Հարց է առաջանում, կարո՞ղ էր արդյոք Հայաստանը ապահովել տնտեսական աճ և կազմակերպել նախկին ծավալներին համապատասխան արտահանում, եթե չլիներ տնտեսական ճգնաժամը: Հայաստանի հիմնական առևտրային գործընկերները նախկին Խորհրդային և սոցիալիստական երկրներն էին և արտահանման (ինչպես նաև ներմուծման) հիմնական բաժինը ընկնում էր այս երկրներին: Նախապես պլանավորված գների, քանակի և առաջման վայրի պայմաններում թողարկվող արտադրանքի որակը սկսում էր ավելի ու ավելի քիչ դեր խաղալ:

Արտադրության ծավալների ընդլայնումը կրում էր հիմնականում շքստենսիվ բնույթ. իսկ աշխատանքի արտադրողականության աճի տեմպը սկսած 60-ական թվականների վերջերից սկսում էր ավելի ու ավելի հետ մնալ զարգացած երկրներին հատուկ ցուցանիշներից:

ԽՍՀՄ անկումից հետո, առաջինը կապերը խզվեցին Եվրոպայի նախկին սոցիալիստական երկրների հետ, որոնք միանգամից իրենց հայացքները ուղղելով դեպի արևմուտք, սկսեցին գտնել նոր առևտրային գործընկերներ՝ ձգտելով արտադրության արդյունավետության չափանիշները համապատասխանեցնել արևմտյանին: Դա առաջին հերթին ենթադրում էր նոր արտադրողականության ժամանակակից ստանդարտներին համապատասխան արտադրության միջոցների, մեքենաների և սարքավորումների ձեռք բերում զարգացած երկրներից: Ձարգացած երկրների լայն չափերի հասնող ֆինանսական օգնությունը (կառուցվածքային, տեխնիկական վարկեր և այլն) թույլ տվեց նրանց կապիտալ ներդրումներ կատարել արդյունաբերության գրեթե բոլոր ոլորտներում և ավելի թեթև տանել տնտեսական ճգնաժամը:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում, քաղաքական անկայուն իրավիճակի պայմաններում, արագ խզվեցին կապերը նաև խորհրդային հանրապետությունների միջև և համապատասխան, ռեալ ֆինանսական օգնության բացակայության պայմաններում ազգային անկախացած տնտեսությունները հայտնվեցին կաթվածահար վիճակում: Նույնիսկ Աճկախ Պետությունների Համագործակցության ստեղծումը չչտկեց իրավիճակը:

Այսպիսով, Հայաստանը պետք է նոր գործընկերներ փնտրեր ԽՍՀՄ սահմաններից դուրս: Եթե նույնիսկ Հայաստանում պահպանվեր թողարկվող արտադրանքի նախկին ծավալները (ենթադրվում է, որ չկա շրջափակում և էներգետիկ ճգնաժամ), ապա ամենայն հավանականությամբ Հայաստանը չէր կարող կազմակերպել արդյունավետ արտահանում, քանի որ թողարկվող արտադրանքի որակը չէր համապատասխանում միջազգային չափանիշներին: «Տեխնոլոգիական խզումը» Հայաստանի և մյուս ինդուստրիալ երկրների միջև հասել էր այնքան մեծ չափերի, որ անհրաժեշտ էին լայնածավալ կապիտալ ներդրումներ արդյունաբերության գրեթե բոլոր ճյուղերում՝ այն զարգացնելու և թողարկվող արտադրանքի որակական հատկանիշները բարձրացնելու համար:

Հայաստանի տեղը աշխատանքի միջազգային բաժանման ներկա համակարգում հասկանալու համար նախ կատարենք նախորդ երեք տարիների արտաքին առևտրի վերլուծությունը ըստ առանձին ապրանքատեսակների:

Ինչպես վկայում են վիճակագրական տեղեկագրերը, Հայաստանը զրեթե բոլոր ապրանքատեսակների գծով ունի բացասական հաշվեկշիռ: Բացառություն են կազմում, կաշվի հումքի, մորթու և դրանցից պատրաստված արտադրանքը, կիսաթանկարժեք քարերը, ոչ թանկարժեք և թանկարժեք մետաղները: Նույնիսկ այնպիսի տրադիցիոն ճյուղը ինչպիսին քարի մշակումն է, ունի բացասական հաշվեկշիռ: Մանածագործական իրերի և կոշկեղենի արտահանման միտումները կայուն չեն և տարբեր տարիներին հաշվեկշիռը կամ դրական է, կամ բացասական: Վերը նշված դրական հաշվեկշռով ապրանքատեսակները ունեն նաև արտահանման մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռը: Ներմուծման մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունեն հանքահումքային արտադրանքը, մեքենաները և սարքավորումները:¹

Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանը վերջին տարիներին մասնագիտացել է ոչ գիտատար ապրանքների արտադրության մեջ: Սա նշանակում է, որ մեր հանրապետությունը այժմ գտնվում է տնտեսության ինդուստրիալիզացիայի առաջին փուլում: Տնտեսական աննախադեպ անկումից հետո հանրապետության տնտեսական վիճակը ընդունելով որպես զրոյական տարբերակ, կարելի է ասել, որ այժմ զարգացնելով ոչ գիտատար ճյուղերի արտադրությունը և արտահանումը, կուտակվում է կապիտալ արդյունաբերության գիտատար ճյուղերի զարգացման համար:

Եիշտ արտահանում կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է հաշվարկել, թե որ ճյուղերում է, որ այժմ Հայաստանը ունի համեմատական առավելություն: Առաջիկա տարիներին մեծացնելով այդ ճյուղերի արտադրությունը և արտահանումը, հնարավոր կլինի պարարտ հող ստեղծել մյուս ճյուղերի զարգացման համար:

¹ [Նոթյալը՝ Հայաստան տնտեսական միասնմանը, հաշվաքնները ըստ ՀՀ Վիճակագրարարության ավյալների, հուլիսները - դեկտեմբեր 1998, էջ 107 և «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ տնտեսական վիճակը 1999թ. հունվար - դեկտեմբերին» ՀՀ Վիճակագրության նախարարություն, 2000, էջ 111, 112

ՀՀ տնտեսության ապագայի առանցքային խնդիրներից մեկն է գյուղատնտեսական և արդյունաբերական ապրանքների արտադրության այն ուղղվածության անորոշությունը, որ Հայաստանը պետք է զարգացնի երկարաժամկետ հեռանկարում: Երկիրը պետք է մանրակրկիտ քննության առնի իր համեմատական առավելությունները: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է քննության առնել երկու այլընտրանքային ռազմավարությունների համեմատական առավելությունները, որոնք կարևորագույն նշանակություն ունեն երկրի տնտեսական աճի տեսանկյունից: Դեպի այլ երկրներ կողմնորոշված ռազմավարությունը պետք է ուշադրության կենտրոնում պահի արտահանման համար որակյալ և էժան ապրանքների արտադրությունը, ինչը արտարժույթի աղբյուր է և դյուրին է դարձնում այլ կենսականորեն անհրաժեշտ ապրանքների ներկրումը: Այլընտրանքային ներքին կողմնորոշվածություն ունեցող տնտեսությունը կենտրոնանում է ներքին շուկայի խնդիրների շուրջ՝ ելնելով ոչ թե սեփական պահանջմունքները բավարարելու նկատառումներից, այլ միջին ժամկետում վճարային հաշվեկշիռը բարելավելու հիմնախնդրից:

Տվյալ երկրի որևէ ապրանքախմբի համար «փաստացի համեմատական առավելության» գործակցի հաշվարկի մեթոդիկան գրվել է Բ. Բալաշի կողմից դեռ 1965թ-ին: Իսկ 1986 թ-ին ՄԱԿ-ի միջազգային զարգացման կազմակերպության հրատարակած աշխատությունում այդ գործակցի հաշվարկի համար առաջարկվում է օգտագործել հետևյալ բանաձևը.¹

$$RCA_{ij} = \frac{(X_{ij} - M_{ij})}{Tk_j(T_{iw} / T_{kw})}$$

որտեղ X- արտահանումն է, M- ներմուծումն է,
i-ապրանքը, j- երկիրը, k- ողջ ապրանքը, w- աշխարհը

¹ Աղբյուրը՝ UNIDO - International Comparative Advantage in Manufacturing, 1986, Vienna, p. 192-194.

$$T = \frac{X + M}{2}$$

Կատարենք մի քանի պարզաբանումներ. (X - M)-ը j երկրի կողմից i ապրանքի զուտ արտահանումն է, Tkw - ամբողջ համաշխարհային ապրանքաշրջանառությունն է բաժանած 2-ի, Tw-i ապրանքի համաշխարհային շրջանառությունն է բաժանած 2-ի Tkj -j երկրի ողջ ապրանքաշրջանառությունն է բաժանած 2-ի Tw / Tkw - i ապրանքի տեսակարար կշիռն է համաշխարհային ապրանքաշրջանառության մեջ: Եթե արտահանումը մեծ է ներմուծումից ապա գործակիցը դրական է, եթե ոչ՝ բացասական: Որքան մեծ է արտահանումը ներմուծումից, այնքան մեծ է գործակիցը: Հայաստանի տարբեր ապրանքային խմբերի համար հաշվարկենք «փաստացի համեմատական առավելության» գործակիցը և պարզենք, թե որ ապրանքների գծով մեր հանրապետությունը ունի համեմատական առավելություն, և ինչ մեծության է այդ գործակիցը: Հաշվարկները կատարվել են 1995, 1996 և 1997 թվականների համար, քանի որ ըստ առանձին ապրանքախմբերի համաշխարհային ապրանքաշրջանառության վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները առակա են մինչև 1997 թվականը ներառյալ: Արդյունքում ստացվել է հետևյալ պատկերը: (Աղյուսակ 1)

Աղյուսակ 1- Հայաստանի «փաստացի համեմատական առավելությունների» գործակիցը տարբեր ապրանքախմբերի համար 1995, 1996 և 1997 թվականներին:

Ապրանքախմբերը	R C A ij		
	1995	1996	1997
Կենդանիներ և կենդանական ծագման արտադրանք	-6,07	-5,5	-4,9
Պատրաստի սննդի արտադրանք	-3,5	-4,9	-4,7
Ջիմիայի և նրա հետ կապված արդյունաբերության ճյուղերի արտադրանք	-1,19	-0,98	-1,6
Մանածագործական իրեր	0,42	-0,5	-1,1
Կաշի, մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր	0,23	0,027	0,12
Մեքենաներ և սարքավորումներ	-0,14	-0,32	-0,49
Տրանսպորտի միջոցներ	0,072	-0,093	-0,14
Սև և գունավոր մետաղներ	0,19	0,51	0,62
Կիսաթանկարժեք և թանկարժեք քարեր	3,48	1,07	0,86
<p>Հավելարկների համար հիմք են ընդունվել հետևյալ աղբյուրները – World Tables, The World Bank 1997, Washington D. C. p. 184 և Հայաստան տնտեսական միտումներ, հոկտեմբեր - դեկտեմբեր 1998, Երևան 1998, էջ 107</p>			

Այսպիսով, արտադրությունը զարգացնելու և արդյունավետ արտահանում կազմակերպելու համար, նախ և առաջ պետք է խթանել այն ճյուղերի զարգացումը, որոնք արդեն իսկ ունեն համեմատական առավելություն թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերի արդյունահանում, մետալուրգիա, կաշի մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր: Արդյունքում կուտակված կապիտալը կներդրվի գիտատար և կապիտալատար ոլորտներում (մեքենաշինություն, սարքաշինություն և այլն)՝ արտադրության վերագինման և թողարկվող արտադրանքի ծավալների ընդլայնման համար և հնարավորություն կստեղծվի նաև այլ ոլորտների գծով կազմակերպել արդյունավետ արտահանում: Իհարկե, արդյունավետ ճյուղերի միջոցով

կուտակված կապիտալը դեռ բավարար աղքատը չէ՝ ռեալ ներդրումների համար և այն պետք է զուգակցվի արտաքին ներդրումներով, որոնք պետք է կատարվեն հատկապես գիտատար և կապիտալատար ոլորտներում, ինչպիսիք են քիմիական արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը, սարքաշինությունը և այլն: Սակայն մինչ այժմ, Հայաստանում քիչ թե շատ մեծ ծավալներով արտաքին ներդրումներ կատարվել են բուսական ծագման արտադրանքի վերամշակման ոլորտում, իսկ աշխարհում դժվար թե գտնվի մի երկիր, որը չունի համեմատաբար ժամանակակից ծխախոտի, ալկոհոլային խմիչքների և «Կոկա-Կոլայի» գործարան:

Ինչպես տեսնում ենք մետալուրգիան և թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերի արտադրությունը այն ճյուղերն են, որոնց գծով մեր երկիրը կարողանում է կազմակերպել արդյունավետ արտահանում: Փաստորեն, այս ճյուղերի գործարանների վերագործարկումը նախկին հզորություններով հնարավորություն կտա բազմապատկել ձեռք բերված հաջողությունները: հատկապես գունավոր մետալուրգիան այն ոլորտն է, որում Հայաստանը մասնագիտացել է վերջին տասնամյակների ընթացքում և չնայած մետալուրգիական հզոր ձեռնարկությունների թերբեռնվածությանը՝ շարունակվում է այս ոլորտի թողարկած արտադրանքի արտահանումը դրական հաշվեկշռով: Հետևաբար, հատկապես այս ճյուղի արագ զարգացումը կարող է մեր հանրապետության համար դառնալ այն նյութական բազան, որի հիման վրա կարելի է զարգացնել մյուս ճյուղերը: Ամենայն հավանականությամբ, հիմնական ներդրումները պետք է կատարվեն այն ոլորտներում, որոնց գծով արդեն իսկ Հայաստանը հասել է որոշակի հաջողությունների և առկա է արտադրական բազան: Վերը նշված առավելությունները արդյունավետորեն համատեղելով արտաքին ներդրումների հետ Հայաստանը հնարավորություն կստանա վերամասնագիտանալ այն հիմնական արտադրատեսակների գծով, որոնցով մասնագիտացած է եղել ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանում, հաստոցաշինության, սարքաշինության, կաուչուկ և ռետինատեխնիկական իրեր, կոշիկներ և այլն: Ինչ վերաբերվում է գյուղատնտեսությանը, ապա, չնայած այն բանին, որ գյուղատնտեսությունը համարվում է ցանկացած տնտեսության ամենա իներտ

ուղորտը և դժվարությամբ է բարեփոխվում, Հայաստանում այս ուղորտում տեղի է ունենում առավել արագ տեղաշարժ. քան մյուս ուղորտներում: Ներկա պահին տարբեր միջազգային կազմակերպություններ (ԵՄ Պարենային Ապահովության Ծրագիր, Միջազգային Հիմնադրամ Գյուղատնտեսության Ջարգացմանը և այլն) մեծ ներդրումներ են կատարում այս ուղորտում և խթանում են Հայաստանի գյուղատնտեսության զարգացմանը: Միանշանակ կարելի է ասել, որ այս ուղորտը միակն է, որը վերջին տարիներին ապահովում է կայուն աճ: Սակայն Հայաստանը երբեք չի համարվել գյուղատնտեսական երկիր, և լավագույն դեպքում, արդյունավետ աշխատող գյուղատնտեսությունը կարող է բավարարել մեր պահանջմունքների մի մասը միայն: Գյուղատնտեսությունը ամբողջությամբ չի կարող համարվել համեմատական առավելություն: Վիճակագրական տվյալները ապացուցում են դա. չնայած գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների աճին, ՀՀ առևտրային հաշվեկշռում այս ուղորտի բացասական հաշվեկշիռը ամենամեծն է: Սակայն, համաշխարհային պրակտիկան ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսության զարգացումը ցանկացած բարեփոխումների և տնտեսական առաջընթացի կարևորագույն գրավականն է:

Այսպիսով, տնտեսական առաջընթացի գրավականը, երկրի համեմատական առավելությունների ճիշտ գնահատումն է և նրանց պատշաճ ուշադրություն դարձնելը: Առաջ քաշված մեթոդը հնարավորություն են ստեղծում ճիշտ գնահատել երկրի տեղը աշխատանքի միջազգային բաժանման ներկա համակարգում և իրականացնել կոմպլեքս միջոցառումներ տնտեսական առաջընթաց և բարձր կենսամակարդակ ապահովելու համար: